

Григорук Оксана
(Київ)

«ПОДОЛЬСКИЕ ЕПАРХИАЛЬНЫЕ ВЕДОМОСТИ» ЯК ДЖЕРЕЛО З ЦЕРКОВНОЇ ІСТОРІЇ ПОДІЛЛЯ

З ідеологічних причин упродовж десятиліть поза увагою вчених залишалася духовна спадщина українського духівництва. За радянських часів з наукового обігу були вилучені періодичні видання Православної Церкви, що виходили в Україні в XIX – початку XX ст. Нині до цієї категорії історичних джерел все частіше звертаються історики, особливо в контексті регіональних досліджень. Так, за матеріалами «Епархиальних відомостей», що виходили у Харкові, Києві, Полтаві, Черкасах, Чернігові, Херсоні та інших містах, написано низку статей та здійснено дисертаційні дослідження. «Подольские епархиальные ведомости» (далі – ПЕВ) ще не стали предметом окремого джерелознавчого вивчення, хоча окремі історики, етнографи та літературознавці час від часу брали з нього різноманітну інформацію. Таке дослідження щодо ПЕВ є вкрай необхідним на тлі широко розгорнутих краєзнавчих студій.

ПЕВ як офіційне видання Подільської єпископської кафедри почали виходити друком у Кам'янці-Подільському з січня 1862 р. До 1880 р. журнал публікувався двічі на місяць і мав обсяг до двох аркушів невеликого книжкового формату. У 1880–1905 рр. періодичність його виходу було збільшено вдвічі. Функціонування ПЕВ припало на один з найдраматичніших періодів в історії Поділля (скасування кріпацтва 1861 р., польське повстання 1863 р.). Тоді ж державний шовінізм панівних кіл Російської імперії вилився у політику «обрусення инородцев», реакційний характер якої особливо виявився у церковній сфері суспільного життя. РПЦ володіла тоді цілим арсеналом потужних адміністративно-правових важелів, а також засобами формування та маніпулювання громадською думкою. У своїй ідеологічній роботі вона одну з основних ролей відводила періодичним духовним виданням. Одним з різновидів місцевої церковної преси у 60-х рр. XIX ст. стають «Епархиальные ведомости». Їхню читацьку аудиторію сучасні науковці визначають по-різному. Так, А. Бойко, а з нею і ряд інших дослідників притримуються думки, що часопис призначався для широких народних мас, мав формувати їхню думку на засадах православ'я¹. Інакше окреслила адресатів «Епархиальных ведомостей» І. Мілясевич. Посилаючись на зміст і структуру журналу, автор стверджує, що видання призначалося для духівництва і було покликане підвищувати його культурно-освітній рівень². Проаналізувавши зміст публікацій ПЕВ, можемо цілком погодитися з І. Мілясевич, оскільки абсолютна більшість їхніх матеріалів призначалася для духівництва. Про те, що журнал призначався для місцевого кліру, неодноразово наголошувала і редколегія на сторінках ПЕВ³. Часопису відводилася функція посередника між кафедральним керівництвом та священнослужителями єпархії. Разом з тим ставилося завдання зробити публікації цікавими і для парафіян, добирати матеріали, котрі б ближче знайомили читачів з народним життям⁴. За змістом часопису пильно стежила духовна влада, тим більше, що він був покликаний насамперед впливати на світогляд рядового духівництва, перетворюючи його на слухняне знаряддя самодержавства та чинник ідеологічного впливу на маси. Саме парафіяльні священники мали безпосередній зв'язок з

найширшими верствами населення, користувалися у них довірою і були єдиними керівниками духовного життя на селі.

Вся друкована духовна продукція в Російській імперії проходила жорсткий цензурний контроль. У 1860 р. Синод запровадив особливе цензурування «Епархиальных ведомостей». Його виконання покладалося на осіб місцевого духівництва за вибором епархиальних преосвящених. Цензори керувалися статутом духовної цензури 1828 р., який з певними модернізаціями діяв до початку ХХ ст. особливо пильно слід було стежити за проявами національних почуттів українців і не допускати їх на шпальти періодичного видання. Нерідко часопис потрапляв під подвійний контроль, бо архієрей попередньо особисто переглядав кожну статтю, а цензор залишався в стороні. Тут діяв суб'єктивний фактор, часом доходило і до самодурства⁵. В архівах не збереглося документів, які б свідчили про механізм цензурування ПЕВ. Проте у фонді редакції «Киевских епархиальных ведомостей» ЦДДАУК виявлено «Перечень статей номеров журнала за 1882 г., критикующих порядки епархиального начальства и печатание которых по мнению цензуры, не следовало бы допускать в официальном издании». Цензори суворо забороняли ставити під сумнів або критикувати повноваження, дії й рішення кафедрального керівництва й благочинних. Не допускалися схвальні згадки й відгуки про духовних осіб, котрі завинили перед владою. Категоричного осуду зазнавали автори статей, які звинувачували священників у змові з поміщиками й ксьондзами⁶. Можемо припустити, що згадані вище теми були неприйнятними для обговорення і на сторінках ПЕВ.

За затвердженою Синодом програмою часопис складався з офіційної та неофіційної частин, кожна з яких мала чітко визначене тематичне спрямування, рубрики, призначення⁷. Редакція дотримувалась встановленої структури видання упродовж усього його існування. Щоправда вносилися певні зміни, продиктовані духовним керівництвом та потребами життя єпархії. В частині «Правительственные распоряжения» офіційного відділу друкувалися царські маніфести, повеління, укази по духовному відомству, оприлюднювалися керівні настанови Синоду та інших вищих духовних установ – як загальні, так і ті, що стосувалися Подільської єпархії.

Значною інформативною наповненістю характеризується рубрика «Распоряжения епархиального начальства». В ній представлені директиви кафедрального керівництва – архієреїв, консисторії, Училищної ради, котрі безпосередньо регулювали життя єпархії. Тут же вміщувалися офіційні матеріали Семінарського та училищного правлінь, Управління товариства взаємодопомоги подільського духівництва, Єпархиального опікунства про бідних духовного сану, братств, Будівельного комітету, Подільського епархиального історико-статистичного комітету тощо. На особливу увагу дослідників заслуговують протоколи засідань епархиальних та окружних з'їздів духівництва, котрі оприлюднювалися на шпальтах видання з 1869 р. З 1866 р. в «Распоряжениях епархиального начальства» розпочато за вказівкою Синоду періодичну публікацію статистичних даних з церковних книг та актів, котрі збирав і опрацьовував губернський статистичний комітет⁸. Через два роки запроваджено систематичну публікацію документів Семінарського й училищного правлінь щодо проведення реформи духовної освіти на Поділлі відповідно до нових семінарських та училищних статутів, запроваджених 1867 р.⁹

Певних змін зміст офіційної частини журналу зазнав 1888 р. Тоді Синод заснував випуск «Церковного вісника» – центрального друкованого органу РПЦ. На його шпальтах оприлюднювалися всі імперські й урядові настанови стосовно духівництва імперії. Зникла необхідність дублювати їх у місцевих виданнях. Натомість ПЕВ більше наповнювалися офіційними паперами місцевого характеру¹⁰.

Документи офіційної частини часопису можуть слугувати, в основному, для відтворення загального історичного фону, на якому відбувалися складні процеси в духовно-релігійному житті краю. Разом з тим, вони віддзеркалюють методи впровадження великодержавної політики царизму в церковній сфері суспільного життя на регіональному рівні.

Значний інтерес має неофіційний відділ або додаток до ПЕВ. Чільне місце у ньому займають історико-краєзнавчі праці, розвідки з етнографії, археології, іконографії, книгознавства, описи церковних старожитностей. Минуле краю оживає в життєписах отців Православної Церкви, в дослідженнях з історії освіти на Поділлі, в розповідях про діяльність православних братств тощо. В статтях богословського та морально-релігійного змісту інформації було обмаль і подавали її так, щоб у читачів не виникало зайвих питань. Все прочитане слід було сприймати на віру і не заглиблюватись в суть фактів та явищ. Однак і тут міститься важлива інформація. Зокрема, щорічні привітальні «Слова» редакції з нагоди початку Нового року містили узагальнюючі огляди життя єпархії за попередній період, порушували проблеми, які потребували якнайшвидшого розв'язання.

Публікації з питань пастирської практики, професійної етики, моралі, освіти подільського духівництва, його матеріального забезпечення в значній своїй більшості ґрунтувалися на спогадах і спостереженнях дописувачів. Особливу увагу неофіційна частина звертала на педагогічні теми, на питання освіти й виховання юного покоління, на проблеми поширення грамотності серед найширших верств населення. Висвітлювалися здобутки й труднощі в просвітницькій діяльності пастирів. Значна частина ПЕВ була присвячена поточним подіям в житті єпархії. Їх зміст зводився до інформування про ту чи іншу подію в житті села чи міста, а потім йшов дидактичний коментар з християнських позицій. Узагальнюючі дані про духовно-релігійну ситуацію на Поділлі знаходимо у витягах із звітів обер-прокурорів, статистичних зведеннях, повідомленнях про огляди парафій та церков православними ієрархами, інших аналітичних статтях.

Низку статей автори присвятили ідеологічній боротьбі проти неправославних конфесій та сект. Проте ці публікації позначені слабкою аргументацією. Концепції інших релігій залишалися поза увагою, об'єктами критики були переважно етичні настанови. Публікації про достойних, відданих ідеалам православ'я пастирів краю мали форму некрологів, спогадів, коротких нотаток у рубриці «Пам'яті священнослужителів Подольської єпархії», в привітаннях з нагоди ювілеїв та пам'ятних дат. Найчастіше там подавалися сухі біографічні дані.

З відкриттям 1896 р. у неофіційній частині журналу відділів «єпархіальної» та «шкільної» хроніки на його шпальтах з'явилися цікаві матеріали про важливі події і факти з життя окремих парафій та єпархії в цілому. Попри тенденційність подання інформації через жорсткий цензурний контроль, чимало статей містили національну українську тематику – пробуджували пам'ять про славне минуле Поділля, про визначних історичних діячів, про патріотичні традиції церковних братств, про культурно-просвітницьку діяльність духівництва тощо.

На зміст видання певним чином впливала особиста позиція редакторів. Протягом всього періоду функціонування часопису змінилось вісім його керівників. До 1876 р. журнал залишався слухняним зряддям ідеологічної обробки читачів. Зі вступом на посаду редактора О. Павловича – інспектора Подільської духовної семінарії – тематика й спрямування часопису значно урізноманітнілися, зріс інтерес духівництва до свого відомчого видання, поживавилася співпраця з ним.

На справжнього виразника інтересів та потреб подільського духівництва часопис перетворився за часів, коли його редактором був викладач семінарії й наглядч

Кам'янецького кафедрального собору М. Яворовський (1883–1892 рр.), а потім ключар Кам'янецького кафедрального собору Ю. Сіцінський (1892–1905 рр.). Саме тоді з'являються численні публікації про значущі події в житті парафій, церковних шкіл тощо. Почастішали аналітичні підсумкові матеріали про життя єпархії в попередні роки, про діяльність місцевих установ духовного відомства. Обговорювалися насамперед проблеми благодійництва, поновлення тісних духовних зв'язків священників з паствою, підвищення авторитету подільського духовництва серед народу. М. Яворовський увів у практику видання систематичну публікацію некрологів та спогадів про подільських пастирів. Скупа інформація з клірових відомостей доповнювалася свідченнями рідних та знайомих померлих.

Найхарактернішою ознакою журналу у 1883–1905 рр. стало значне зростання кількості статей історико – краєзнавчого та етнографічного спрямування. М. Яворовський та Ю. Сіцінський згуртували навколо редакції журналу цілу когорту досвідчених дослідників минулого краю та долучили до співпраці небайдужих аматорів з найвіддаленіших подільських парафій. Видатний діяч церковно-визвольного руху О. Лотоцький у своїх спогадах зазначав, що саме Ю. Сіцінський спонукав його до перших літературних спроб та до співпраці з «ПЕВ». За часів його редакторства, як свідчив мемуарист, «тижневик набув виразного місцевого характеру всупереч більшості інших таких видань, що трактували речі загально церковні, здебільшого богословського характеру»¹¹.

У 43-річній історії журналу помітну роль відіграли керівники, співробітники та викладачі Подільської духовної семінарії. Вони були редакторами, цензорами, авторами більшості статей. Але тривалий час переважно лише в семінарії можна було зустріти представників духовного сану з вищою богословською освітою. Публіцистична спадщина духовної еліти Поділля була різнобічною, торкалася усіх аспектів життя єпархії. Та найбільшу наукову цінність і нині мають праці з історії та етнографії краю. Сучасна подільська регіоналістика повернула з забуття цілу плеяду талановитих краєзнавців. Серед них – Ю. Сіцінський, М. Сіماشкевич, М. Орловський, М. Яворовський, І. Шипорович та інші.

Високо цінуючи участь професійних авторів у підготовці часопису до друку, редакційний колектив прагнув розширити коло дописувачів з числа представників парафіяльного духовництва. На сторінках журналу натрапляємо на ряд звернень до читачів з проханням надсилати розповіді про помітні події в житті релігійних громад, ділитися думками, враженнями, спогадами. Однак така співпраця була налагоджена не одразу. 1863 р. редколегія навіть змушена була готувати матеріали до низки номерів самотужки, оскільки надіслані поодинокі кореспонденції не відповідали програмі видання¹². Нерідко з місць надходили статті, котрі потрібно було докорінно переробляти. А частина з них взагалі була непридатна до друку¹³. Найбільше відгуків про життя глибинки краю надходило до тижневика за його останніх редакторів. Ю. Сіцінський в одній зі своїх статей підкреслював. Що вся багата інформація з місць становить великий інтерес, з чутливістю обговорюється й оцінюється, а з приводу порушених проблем по можливості, даються слушні поради¹⁴.

За час виходу «ПЕВ» (1862–1905 рр.) на їхніх шпальтах нагромадилася різнобічна інформація. Попри імперський ідеологічний наліт, певні неточності, а той спотворення фактів, матеріали часопису подають загалом широку картину духовно-релігійного життя Поділля. В міру можливостей – адже видання було підцензурним – тогочасні й давноминулі події та процеси висвітлювалися здебільшого об'єктивно, хоч іноді й занадто

емоційно. Та це не велика вада. Крім того, вдумливий історик і «між рядками» знайде певну інформацію про тогочасне суспільно-політичне й духовне життя краю.

Анотація

У статті міститься джерелознавча характеристика «Подольських єпархиальних відомостей» - офіційного друкованого органу Подільської єпископської кафедри 1862-1905 рр.: проаналізовано суспільно-політичні та цензурні умови функціонування видання, розкрито його структуру, ідеологічні засади, жанрове та тематичне розмаїття публікацій часопису.

Annotation

In this article we give the general description of the resources of «Eparchy notions of Podillya» – the official printed document of the Bishop Faculty of Podillya: social-political and censorial conditions of this document's functioning were characterized; its structure, ideological ambushes and genre peculiarities were analyzed; the variety of topics and the problems of the church and national-spiritual life of Podillya were represented.

-
- ¹ *Бойко А.* «Епархиальные ведомости» в системе церковной прессы начала XX столетия // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Літературознавство, журналістика. – Вип. 4. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 25–32; *Денисенко В.* Часопис «Киевские епархиальные ведомости» в історії національно-духовного життя України (1861–1918 рр.). Автореферат дисертації кандидата історичних наук. – К., 2004. – 20 с; Мельник Н. Губернські єпархиальні відомості як джерело біобібліографічної інформації // Наукові праці Наукової бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Вип. 11. – К., 2003. – С. 376–382; Навчальний посібник для студентів історичного факультету зі спецкурсу «Центральна і регіональна преса Російської імперії XVIII – поч. XX ст.. як історичне джерело» (за редакцією І. Гребцової). – Одеса, 2004. – 196 с.
- ² *Міляшевич І.* Періодичні видання Волинської губернії XIX – початку XX століття. – Львів, 2004. – С. 66.
- ³ Новый год // Подольские епархиальные ведомости. Неофициальный отдел (далі – ПЕВ, н. о.). – 1871. – №1. – С. 1–17; *Павлович А.* К духовенству Подольской епархии // ПЕВ (н. о.). – 1886. – №19. – С. 235–237.
- ⁴ Разные известия. Летописный листок «Духовного Вестника» за октябрь 1862 года // ПЕВ (н. о.). – 1863. – С. 123–124.
- ⁵ История цензуры в России XIX–XX веков. – М., 2001. – С. 287.
- ⁶ Центральний державний історичний архів України в Києві (далі – ЦДАУК). – Ф. 1038. – Оп. 1. – №46. – Арк. 1–3.
- ⁷ ЦДАУК. – Ф. 127. – Оп. 664. – №667. – Арк. 1–2.
- ⁸ Распоряжения Святейшего Синода. О порядке составления статистических сведений из церковных книг и актов. От 20 января 1866 г. // ПЕВ (н. о.). – 1866. – №6. – С. 61–62.
- ⁹ Распоряжение по духовно-учебному ведомству // ПЕВ (н. о.). – 1868. – №6. – С. 112–115.
- ¹⁰ Постановление общего редакционного собрания по изданию ПЕВ, утвержденное Его Превосвященством, Превосвященнейшим Донатом 23 марта 1888 года // ПЕВ. Официальный отдел (далі – о. о.). – 1888. – №16. – С. 224–230.
- ¹¹ *Лотоцький О.* Сторінки минулого // Праці Українського наукового інституту. Серія: Мемуари. – Т. VI. – Кн. 2. – Ч. 1. – Варшава, 1932. – С. 153.
- ¹² *Троїцький П.* К духовенству Подольской епархии от редакции // ПЕВ (н. о.) – 1863. – №21. – С. 337–338.
- ¹³ От редакции ПЕВ по поводу заявления против их издания отцев депутатов Епархиального съезда 1871 года // ПЕВ (н. о.). – 1871. – №3. – С. 264.
- ¹⁴ *Сицинский Е.* Нашим читателям // ПЕВ (н. о.). – 1899. – №1. – С. 5.